

ارزیابی سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در ارتقاء کیفیت محیط‌های شهری (مطالعه موردی: شهر بابلسر)

عامر نیک پور^۱: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران
مهدی رمضان‌زاده لسبویی: استادیار گروه مدیریت جهانگردی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران
حیدر واحدی: کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

چکیده

گسترش شهرنشینی و شکل‌گیری نیازهای جدید، برنامه‌ریزی را از نگاهی فیزیکی - کالبدی به سمت توجه بر جنبه‌های اجتماعی زندگی شهری معطوف نموده است. تحت تأثیر این نیازها و آگاهی‌های جدید مفاهیم نوینی در قلمرو برنامه‌ریزی و توسعه شهری مطرح شده است. سرمایه اجتماعی یکی از موضوعاتی است که ایجاد، حفظ و غنا بخشی به آن از اهداف اصلی توسعه شهری پایدار به شمار می‌رود. مقاله پیش رو بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری در بابلسر را مورد توجه قرار داده است. برای سنجش سرمایه اجتماعی از ۶ مؤلفه و ۲۰ گویه و برای کیفیت محیط از ۷ مؤلفه و ۲۶ گویه استفاده شده است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی مبتنی بر استفاده از پرسشنامه است. حجم نمونه ۳۱۰ نفر از سرپرستان خانوارهای شهری است. برای سنجش و ارزیابی متغیرهای مورد مطالعه از نرم‌افزار SPSS و روش‌های آماری t تک نمونه‌ای، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از دید جامعه نمونه، سرمایه اجتماعی در شهر بابلسر از نظر امنیت اجتماعی، تعامل‌پذیری، هنجارگرایی و مسئولیت‌پذیری در وضعیت مطلوبی قرار دارد. همچنین رابطه مستقیم و معناداری در سطح ۰,۰۱ اطمینان میان دو متغیر سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط وجود دارد، به طوری که در حدود ۴۶ درصد از تغییرات مربوط به کیفیت محیط توسط مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی تبیین می‌شود. افزایش میزان سرمایه اجتماعی به خصوص در شکل بین گروهی آن، با افزایش کیفیت محیط، توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و دیگر پیامدهای مثبت همراه است.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، هنجارگرایی، کیفیت محیط، بابلسر.

^۱ نویسنده مسئول: a.nikpour@umz.ac.ir ۰۹۱۱۱۰۰۲۳۴۳

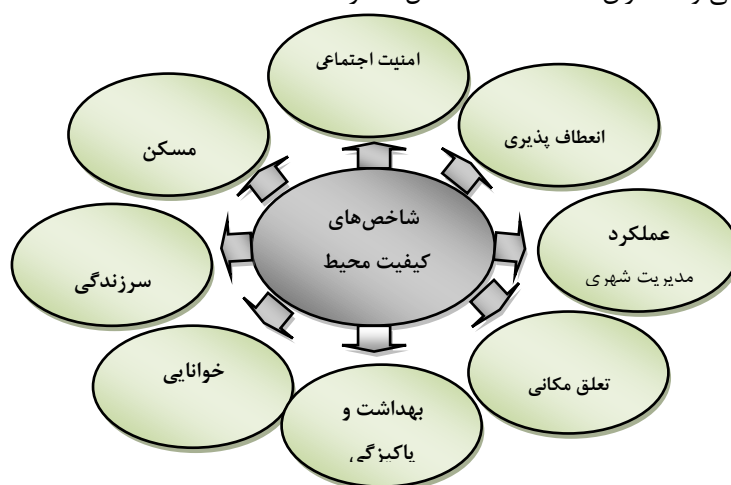
بیان مسأله:

سرمایه اجتماعی یکی از چهار نوع سرمایه‌ای است که در کنار سرمایه طبیعی، سرمایه تولید شده (یا دست ساز) و سرمایه انسانی، به عنوان چهار جزء تشکیل دهنده ثروت ملت‌ها می‌باشد، که ایجاد، حفظ و غنا بخشیدن به آن از اهداف اصلی توسعه پایدار به شمار می‌رود (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۹-۱۱). امروزه توسعه، بیش از آن که به سرمایه اقتصادی، فیزیکی و انسانی نیازمند باشد، به سرمایه اجتماعی نیازمند است؛ زیرا در صورت فقدان سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثر بخشی خود را از دست می‌دهند (الوانی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۴۷). سنجش سرمایه اجتماعی در شهر، به عنوان بخشی از فرایند برنامه‌ریزی شهری، بازتاب میزان تحرک و پویایی نظام اجتماعی و عاملی تأثیرگذار بر ابعاد فضایی - کالبدی شهر شناخته می‌شود که با قابلیت ایجاد هم‌افزایی در بین ساکنین شهر می‌تواند موجب افزایش کارآمدی برنامه‌ریزی و اثرگذاری معنادار آن در راستای تحقق توسعه شهری پایدار شود. شناسایی ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی با ارزیابی عناصر اصلی نظیر مشارکت، انسجام، آگاهی، اعتماد و روابط و پیوندهای اجتماعی شهروندان (زاهدی و همکاران ۱۳۸۷: ۸۱) هم به تهیه برنامه متناسب با ویژگی‌های شهر منجر می‌شود و هم تضمینی است برای اجرای بهتر برنامه‌های توسعه شهری. نواحی شهری به عنوان سکونتگاه اصلی انسان، مکان‌هایی پویا و پیچیده تلقی می‌شوند که باید کیفیت مناسبی برای زندگی ساکنین خود فراهم کنند محیطی که در شأن شهروندان بوده و فضایی مناسب برای سکونت فراهم نماید (کوچک‌زاده، ۱۳۹۱: ۳۱). بنابراین مفهوم «کیفیت محیط» جایگاه مهمی را در ادبیات برنامه‌ریزی شهری معاصر به خود اختصاص داده است. مفهومی که برای ترسیم توسعه رفاه در یک جامعه به کار می‌رود، و منعکس کننده شرایط زندگی است (غفاری و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۶۳)، مفهومی که به عنوان یکی از الزامات اولیه کیفیت زندگی در بر گیرنده احساس رفاه، آسایش و رضایت مردم از عوامل کالبدی - فضایی، اجتماعی - اقتصادی و زیست محیطی زندگی‌شان است. کیفیت محیط نه تنها به حوزه برآورده سازی نیازهای مادی انسانی توجه دارد، بلکه به تأمین و ارتقاء ظرفیت‌های اجتماعی و توسعه‌ای اجتماعات که بر الگوهای رفتار اجتماعی آنها نیز تأثیرگذار است نیز، توجه دارد. بنابراین بهبود و ارتقای آن یکی از اهداف اصلی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهری است (رفعیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱). توجه به اهمیت و جایگاه دو مفهوم «سرمایه اجتماعی» و «کیفیت محیط» در کنار تحولات گسترده و عمیق برنامه‌ریزی شهری، به ویژه تغییر رویکرد و ارتقاء آن از نگاه صرفاً کالبدی به نگاهی چند بعدی و چند وجهی (مهدیزاده و همکاران، ۱۳۸۵: ۳۰۰) موجب شده است تا با شناخت مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی تأثیرگذار و سنجش و ارزیابی اجزاء و عناصر آنها، بتوان بر بسیاری از مسائل و مشکلات در راه تحقق توسعه شهری پایدار فائق آمد. تحقیق حاضر بر آن است تا ضمن شناسایی شاخص‌ها و ارزیابی سنجه‌های سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهر بابل‌سر، به این سؤال پاسخ دهد که آیا ارتباط معناداری میان سرمایه اجتماعی و میزان رضایت ساکنان از کیفیت محیط مسکونی وجود دارد؟ یا خیر؟

مفاهیم و مبانی نظری:

در متون برنامه‌ریزی و طراحی شهری، تعاریف متعددی از مفهوم کیفیت محیط وجود دارد. این برداشت‌های گوناگون، بر اساس زمینه فکری صاحب نظران یا نحوه انتخاب شاخص‌ها از سوی آنها شکل گرفته‌اند. این امر می‌تواند در نتیجه ارتباط یا همپوشانی این مفهوم با مفاهیم مبهم و پیچیده دیگر همچون کیفیت زندگی، قابلیت زندگی و پایداری باشد (Van Kamp et al, 2003:10). "تیبالدز" در بیان جایگاه محیط شهری، از آنها به عنوان یکی از بهترین و ارزشمندترین دستاوردهای فن شناختی، هنری، فرهنگی و اجتماعی انسانها در طی قرون متمادی یاد می‌کند. او همچنین با اسفبار خواندن وضعیت محیط‌های شهری کنونی، ویژگی اصلی آنها را آلودگی ناشی از ترافیک و سروصدا می‌داند و از بزرگراه‌هایی یاد می‌کند که تأثیری ویرانگر بر محیط پیرامون خود می‌گذارند. در ادامه توصیه می‌نماید برای رفع مشکلات این فضاها و در نگاه به محیط شهری، کل نگر مد نظر قرار

داده شود (Tibbalds, 1992). مطالعه سیستماتیک در مورد کیفیت محیط شهری محدود به نیمه دوم قرن بیستم می‌شود. اف.ام. کارپ و همکارانش مطالعات انجام شده در زمینه کیفیت محیط را به دو دسته تقسیم کرده‌اند (Crap et al, 1976:241)؛ دسته اول شامل مطالعات اولیه‌ای هستند که به طور جنبی با موضوع کیفیت محیط مرتبطند و دسته دوم از تحقیقات انجام شده نیز بر روی خصوصیات افراد ساکن در یک محله متمرکز شده است. به طور کلی تحقیقات در زمینه‌ی کیفیت محیط شهری نخست از کیفیت مسکن و رضایت از محیط سکونتی شروع شده و به تدریج به مقیاس‌های وسیع‌تر در سطح محلات، شهر، منطقه و کشور کشیده شده است (Van Kamp et al, 2003:6). مجموع عواملی که برای سنجش کیفیت محیط مد نظر قرار می‌گیرند روی هم رفته نیم‌رخ کیفیت محیطی حوزه‌ی مورد مطالعه را به وجود می‌آورند. نیم رخ یک نمای سریع و آسان از شرایط محیط بر حسب عواملی محیطی مرتبط فراهم می‌آورد (Van poll, 1997:5). از مباحث مطرح شده در رابطه با مؤلفه‌های سازنده‌ی کیفیت محیط چنین نتیجه گرفته می‌شود که مبحث کیفیت محیط یک مفهوم چند بعدی و سلسله مراتبی است (بحرینی و همکاران، ۱۳۷۷: ۴۳). (شکل شماره ۱).

شکل ۱- شاخص‌های کیفیت محیط - منبع: Van Kamp and et al, 2003 & Crap and et al, 1976

سرمایه اجتماعی:

سرمایه اجتماعی ابتدا در سال ۱۹۱۶ به نوشته‌های لیدا جی هانیفان سرپرست وقت مدارس ویرجینای غربی در آمریکا برمی‌گردد که سرمایه اجتماعی را سرمایه نامحسوسی می‌داند که در زندگی روزمره افراد دارای اهمیت است (frelander, 2003). بعد از وی گروهی از جامعه‌شناسان شهری کانادایی و در دهه ۱۹۶۰ نظریه پرداز مبادله (هومانس) و استاد مسائل شهری جین جیکوبز و در دهه ۱۹۷۰ اقتصاددانی به نام لوری این ایده را گسترش دادند. جین جیکوبز اصطلاح سرمایه اجتماعی را در کتاب مرگ و زندگی شهرهای بزرگ امریکایی (۱۹۶۱) و برای تأکید بر ارزش‌های جمعی همبستگی‌های غیر رسمی و همبستگی در مادر شهرهای مدرن بکار برد (Putnam et al, 2005:5). به نظر پوتنام سرمایه اجتماعی ویژگی‌های سازمان اجتماعی همچون هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد است که هماهنگی و همکاری را برای رسیدن به سود متقابل و مشترک آسان می‌سازد (Putnam, 1993:167). به نظر بورديو سرمایه اجتماعی جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل شبکه‌ای بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده، آشنایی و شناخت متقابلی به بیان دیگر با عضویت در یک گروه می‌باشد (بورديو، ۱۳۸۴: ۱۴۷). فرانسویس فوکویاما می‌گوید: سرمایه اجتماعی شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج و همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود. او در تعریف سرمایه اجتماعی به رابطه افراد در خانواده و گروه‌های اجتماعی (فرد با گروه) می‌پردازد. از نظر وی سرمایه اجتماعی به هماهنگی و تعادل داخلی و فرهنگی جامعه، هنجارها، ارزشها و نیز تعاملات دولت با مردم و سازمان‌ها که در درون جامعه جای گرفته‌اند، اشاره دارد. در واقع سرمایه اجتماعی زنجیری است که جامعه را به یکدیگر متصل نگه می‌دارد و بدون آن هیچ گونه رشد اقتصادی نخواهد داشت و جامعه

به طور وحشتناکی از هم فرو خواهد پاشید (Fukuyama, 2001: 7-21). پاتنام تمام ویژگی‌های اجتماعی نهادها و سازمانها از قبیل اعتماد، هنجارها و شبکه‌های اجتماعی را سرمایه اجتماعی نامیده است (Putnam, 1993: 167). کولمن تعریف دیگری از سرمایه اجتماعی ارائه می‌دهد، به عقیده او سرمایه اجتماعی قدرت و توانایی مردم برای برقراری ارتباط با یکدیگر است (Coleman, 1990). وجود مفهوم سازپهای مختلف از سرمایه اجتماعی ناشی از زمینه‌های نظری و سطوح تحلیلی متفاوتی است که صاحب نظران مختلف در کار خود از آن استفاده کرده‌اند. اشتراک تعاریف متعدد در این است که تمامی آنها روابط اجتماعی که مولد خیر و فایده در مقیاس فردی و جمعی هستند را به عنوان هسته اصلی تعریف از سرمایه اجتماعی پذیرفته‌اند. در نهایت با توجه به نظرات و تعاریف مطرح شده از طرف صاحب‌نظران مختلف، سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان مجموعه‌ای از روابط، تعاملات و شبکه‌های اجتماعی که در میان افراد و گروه‌های اجتماعی وجود دارد و موجب گرمی روابط اجتماعی و تسهیل عمل جمعی و اجتماعی آنها می‌شود، تعریف کرد.

شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی:

اعتماد اجتماعی: اعتماد می‌تواند به عنوان ادراک و تفسیری از اطمینان مورد انتظار باشد. اعتماد مبتنی بر توقعی است که شخص تمایل دارد که آن چیزی که انتظار دارد، اتفاق افتد. اعتماد انتظار دو طرف در درون یک جامعه معین است که در آن رفتارهای مشارکتی مبتنی بر هنجارها به صورت عرفی به وجود می‌آیند. وجود اعتماد و سرمایه اجتماعی می‌تواند پایداری را در جامعه حفظ کند. به عبارت دیگر اعتماد مشخص می‌کند که هنجارها و شبکه‌ها در یک جامعه به خوبی پایدار هستند (وزین، ۱۳۸۶ به نقل از: Pal dam et al, 2000: 342).

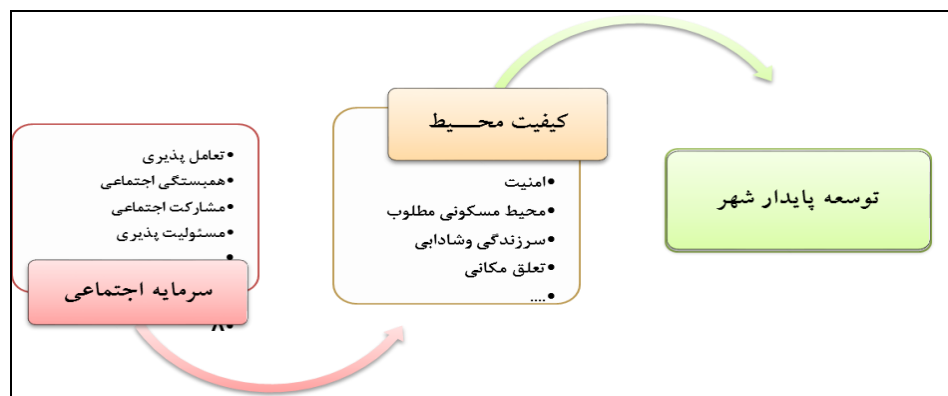
مشارکت اجتماعی: مفهوم مشارکت اجتماعی در کارهای بولن و اونیکس (۱۹۹۸) و دفتر آمار استرالیا (۲۰۰۳) در بردارنده هر نوع مشارکتی می‌باشد که هم برای فرد رضایت به بار می‌آورد و هم عامل شکل دهی به روابط اجتماعی و سازنده شبکه حمایتی بالقوه است. مثال‌هایی از این موارد شامل دیدار با دوستان و خویشاوندان، شرکت در مراسمات و ترحیم، اردوها و سفرهای دسته جمعی با اهالی محل و... می‌باشد.

انسجام و همبستگی اجتماعی: انسجام اجتماعی به معنای آن است که گروه وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت بخش خود تطابق و هم‌نوایی داشته باشد. همبستگی و انسجام، احساس مسئولیت بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و حائز یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه یک وظیفه یا الزام متقابل است و نیز یک معنای مثبت از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا و یا موجودات در یک کل ساخت یافته را می‌رساند. در دیدگاه جامعه‌شناسی، همبستگی پدیده‌ای است که بر اساس آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند. این امر مستلزم طرد آگاهی و نفی اخلاقی مبتنی بر تقابل و مسئولیت نیست، بلکه دعوت به احراز و کسب این ارزش‌ها و احساس الزام متقابل است (بیرو، ۱۳۷۰: ۴۰۰).

سرمایه اجتماعی و ارتقاء کیفیت محیط زندگی:

سرمایه اجتماعی دستیابی به منافع جمعی افراد را تسهیل می‌کند و روابط با کیفیت بالاتری را بین افراد شکل می‌دهد. هنجارها و ارزش‌های درون سرمایه اجتماعی در صورتی که در روابط بین افراد حاکم شود، محیطی سرشار از رفاه و نوع دوستی را رقم می‌زند، ناسازگاری‌های فردی را حل و فصل می‌کند، در نتیجه فضای سالم و با کیفیتی برای شهروندان رقم زند (انصاری و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۱۹-۱۲۱). افزایش جمعیت شهرها، شیوه‌های زندگی شهری را دچار تحولاتی ساخته است، که از جمله آن‌ها کیفیت تعاملات و مناسبات اجتماعی میان افراد ساکن در محله‌ها، شهرک‌ها، مجتمع‌های مسکونی و آپارتمان‌ها می‌باشد. روابط اجتماعی مناسب می‌تواند از مشکلات و مسایل شهری بکاهد، و در عوض موجب افزایش احساس امنیت اجتماعی، رضایتمندی از محیط مسکونی، بهداشت و پاکیزگی محله، هویت و تعلق مکانی بالا، سرزندگی و حیات شهری و بهبود عملکرد مدیریت شهری شود. سرمایه اجتماعی نقش مؤثری در ارتقاء کیفیت محیط ایفا می‌نماید. هرچه میزان سرمایه اجتماعی میان افراد بالا باشد، روابط توأم با اعتماد و مشارکت و مسئولیت اجتماعی بالاتر است و بنابراین آرامش بیشتری بر فضای زندگی

حاکم خواهد بود. سرمایه اجتماعی بالا به معنای احساس مسئولیت شهروندان در قبال یکدیگر، انجام مسئولیت‌های اجتماعی بهتر و مشارکت هر چه بیشتر آن با یکدیگر در ایجاد محیطی قابل زیست است. در زمینه تأثیر سرمایه اجتماعی بر متغیرهایی نظیر سلامت، رضایت از زندگی و کیفیت از زندگی، تحقیقات متعددی صورت گرفته است که نشان دهنده وجود پیوندی مستقیم میان آنهاست (وصالی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۰۶)، روسلان و همکاران (۲۰۱۰) به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که دو متغیر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی با یکدیگر ارتباط داشته و بر روی یکدیگر تأثیر مثبت می‌گذارند (Roslan et al, 2010). همچنین نیلسون و همکاران (۲۰۰۶) دریافتند افراد با سرمایه اجتماعی کم از کیفیت زندگی پایینی برخوردار هستند (Nilsson et al, 2006). جیمز کلنن به عنوان یکی از پیشگامان پژوهش در این زمینه، سرمایه اجتماعی را در کنار سایر سرمایه‌ها از قبیل سرمایه انسانی و فیزیکی، عامل پیشرفت و بهبود کیفیت محیط زندگی می‌داند (Coleman, 1998: 101). از تحقیقات مهم در رابطه با نقش سرمایه اجتماعی در ارتقاء کیفی محیط می‌توان به مطالعه جین جیکوبز اشاره نمود؛ وی در کتاب زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا، مفهوم سرمایه اجتماعی را در معنی شبکه‌های اجتماعی که می‌تواند نقش کنترل اجتماعی را ایفا کند به کار برد (جیکوبز، ۱۹۹۶). به نظر او شبکه‌های اجتماعی فشرده در قلمروهای قدیمی و مختلط شهری صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند که در ارتباط با نظافت و بهداشت محیط، عدم جرم جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات مرتبط با بهبود کیفیت زندگی در مقایسه با مسئولین نهادهای رسمی نظافت و امور امنیتی و انتظامی، مسولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۰۰). در این راستا چهارچوب مفهومی این بررسی در بخش سرمایه اجتماعی با بهره‌گیری از نظرات (جین جیکوبز، روسلان، نیلسون، پاتنام، کلنن...) و برای بررسی کیفیت محیط شهر نیز با استفاده از شاخص‌های تلفیقی تنظیم شده، که در شکل شماره ۲ نمایش داده شده است.

شکل ۲- مدل مفهومی تحقیق - منبع: برگرفته از مبانی نظری تحقیق.

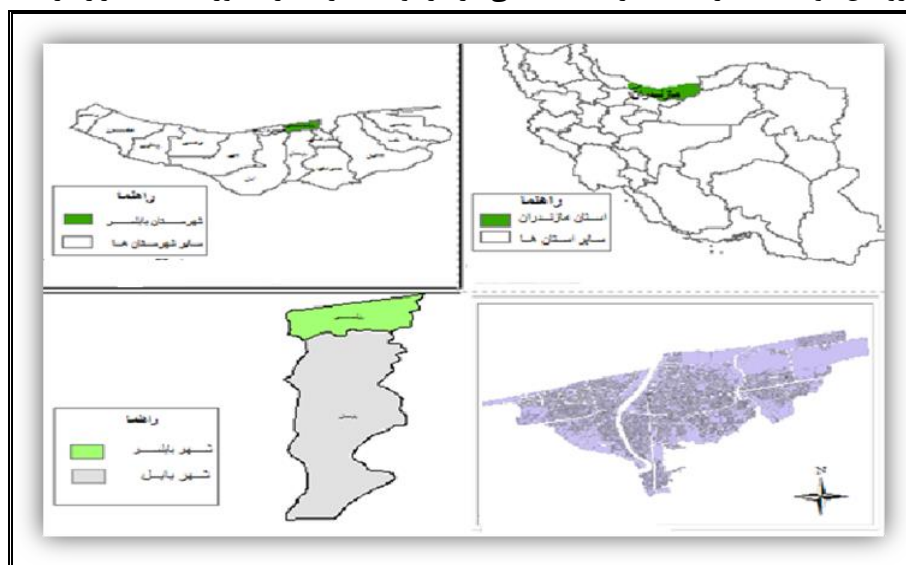
روش تحقیق:

روش پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و نحوه گردآوری اطلاعات از طریق پرسشنامه انجام شده است. جامعه آماری این تحقیق ساکنان محلات ۲۲ گانه شهر بابلس بوده، و برای برآورد حجم جامعه مورد مطالعه از فرمول کوکران استفاده شده است. اگرچه حجم نمونه برابر با ۲۹۰ نفر برآورد شده، ولی جهت افزایش سطح اطمینان نتایج و کاهش خطای اندازه‌گیری، این تعداد نمونه به ۳۱۰ نفر افزایش یافته است. مؤلفه‌ها و گویه‌های پرسش‌نامه با توجه به مبانی نظری تحقیق و سایر مطالعات مرتبط موضوع، با استفاده از گزینه‌های رایج مطالعات آماری طراحی شد. برای تعیین روایی و صحت سؤالات پرسشنامه نیز از نظرات اساتید و کارشناسان متخصص استفاده شده است. یعنی ابتدا پرسشنامه تهیه شده در اختیار اساتید و کارشناسان قرار گرفته و بر اساس نظرات آنها برخی از سؤالات حذف و در نهایت پرسشنامه نهایی آماده توزیع شد. در مجموع برای این تحقیق از ۶ مؤلفه و ۲۰ گویه در سنجش سرمایه اجتماعی و از ۷ مؤلفه و ۲۶ گویه برای ارزیابی کیفیت محیط استفاده شده است. داده‌های لازم پس از جمع‌آوری، از طریق نرم‌افزار *SPSS* تجزیه و تحلیل شده است. به منظور سنجش و ارزیابی روابط احتمالی میان متغیرهای فرضیه از روش ضریب همبستگی، رگرسیون و آزمون *T* تک نمونه‌ای استفاده گردیده است. برای تعیین پایایی

پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که ضریب $0/792$ حاصل گردید، و برای تعیین روایی پرسشنامه نیز از نظر اساتید و کارشناسان متخصص استفاده شده است.

محدوده مورد مطالعه:

بابلسر یکی از شهرهای استان مازندران به شمار می‌آید. این شهر در فاصله ۶۲ کیلومتری ساری، مرکز استان مازندران و در ۲۴۹ کیلومتری تهران قرار دارد. (شکل شماره ۳). جمعیت شهر در طی زمان همواره افزایش یافته است. نرخ رشد جمعیت این شهر طی دوره‌های ۸۵-۱۳۴۵ معادل ۴ درصد و جمعیت این شهر در سال ۱۳۹۰ معادل ۵۰۴۷۷ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). بابلسر شامل ۲۲ محله شهری است و به لحاظ گردشگری یکی از مقاصد مهم گردشگری در شمال کشور است و با توجه به برخورداری از جذابیت‌ها گروه‌های اجتماعی متعددی به این شهر مراجعه می‌کنند. شهر بابلسر با توجه به موقعیت طبیعی خود در سال‌های اخیر مورد توجه جدی گردشگران قرار گرفته است. توسعه گردشگری بر شهر بابلسر تأثیرگذار بوده است که در این پژوهش مؤلفه‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی در اثر توسعه گردشگری مورد مطالعه قرار گرفته است.

شکل ۳- محدوده مورد مطالعه در سطوح مختلف بر اساس تقسیمات سیاسی کشور در سال ۱۳۹۰

یافته‌های تحقیق:

به منظور بررسی و ارزیابی سرمایه اجتماعی در شهر بابلسر از متغیرهایی برای بررسی سرمایه اجتماعی از قبیل تعامل-پذیری، همبستگی اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، اعتماد اجتماعی، هنجارگرایی و مشارکت اجتماعی با استفاده از آزمون t تک نمونه‌ای پرداخت شده است. این آزمون یک آزمون پارامتری است و در مواقعی مورد استفاده قرار می‌گیرد که داده‌ها فاصله‌ای و هدف سنجش وضعیت مؤلفه‌ها بر اساس میانه نظری باشد. در ادامه برای درک رابطه بین دو متغیر فاصله‌ای به بررسی همبستگی میان دو معیار کیفیت محیط و شاخص‌های سرمایه اجتماعی از طریق آزمون پیرسون پرداخته شد که همراه با جدول ارائه شده است.

الف) ارزیابی شاخص‌های سرمایه اجتماعی در شهر بابلسر:

۱- تعامل‌پذیری:

تعامل‌پذیری، ارتباط بین دو نفر و بیشتر یا بین چند گروه را بیان می‌کند. این روابط می‌تواند صورت همکاری، تفاهم و دوستی داشته باشد و می‌تواند به صورت تضاد و تنش و کشمکش و گاه بی‌تفاوتی و همزیستی باشد. به بیان دیگر، تعامل‌پذیری ارتباط و وابستگی متقابل افراد و جهت‌گیری رفتاری آنهاست که می‌تواند در جهت دوستی یا دشمنی باشد. برای درک مؤلفه تعامل‌پذیری که از مجموعه‌ای از سؤالات مورد سنجش قرار گرفته است از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. نتایج آزمون t یکطرفه در مورد تعامل‌پذیری بیانگر آن است که میانگین این مؤلفه برابر با ۲,۶ محاسبه شده است. از آنجا که میانه

نظری این گویه ۲ است می‌توان اذعان داشت که وضعیت تعامل پذیری در شهر بابلسر بالاست و نیز سطح معناداری محاسبه شده (۰,۰۲۶) بیانگر توافق معنادار بین نگرش‌های ذهنی پاسخ‌گویان در مورد تعامل پذیری است. (جدول شماره ۱).

۲- همبستگی اجتماعی:

همبستگی اجتماعی ترکیبی از گویه‌های همدلی و یکرنگی بین اهالی، وجود روابط گرم و صمیمانه با همسایه‌ها، حل کردن مشکلات به وسیله خود اهالی در هنگام بروز اختلافات است. برای درک کلی از این مؤلفه ابتدا گویه‌های مرتبط با موضوع با یکدیگر ترکیب شده و سپس با استفاده از آزمون تی تک نمونه مورد تحلیل قرار گرفته. نتایج آن نشان می‌دهد که با توجه به سطح معناداری محاسبه شده که برابر با ۰,۸۳۸ است و نیز میانگین محاسبه شده ۲,۵ در برابر میانه نظری محاسبه شده (۲,۵) سطح متوسطی را نشان می‌دهد. (جدول شماره ۱). البته دلیل اصلی پایین بودن همبستگی اجتماعی را در بیشتر موارد می‌توان با توسعه گردشگری مرتبط دانست، زیرا که توسعه گردشگری در سال‌های اخیر و توسعه گردشگری خانه‌های دوم تا حدودی ترکیب بومی را دچار تغییراتی کرده است و در برخی از موارد واحد اقامتگاهی تنها در برخی از ایام سال به صورت موقت مورد استفاده قرار می‌گیرد و به همین دلیل ارتباط و روابط صمیمانه و گرمی بین اهالی در برخی از موارد وجود ندارد.

۳- مسئولیت پذیری:

مسئولیت؛ در لغت به معنای موظف بودن و یا متعهد بودن به انجام امری می‌باشد. مسئولیت‌پذیری در معنای عام به معنای قابلیت پذیرش، پاسخگویی و به عهده گرفتن کاری است که از فرد خواسته شده است. مسئولیت‌پذیری زمانی تحقق می‌پذیرد که رسالت و تکلیفی در کار باشد؛ یعنی افراد، قبلاً انجام کارهایی را با اراده و اختیار خویش پذیرفته باشند و سپس مسئولیت انجام آن را به عهده گیرند نه کارهایی که تحت تأثیر جاذبه میل‌ها و دافعه خوف‌ها انجام می‌دهند. مسئولیت‌پذیری در قبال نقش‌های مختلفی که انسان می‌پذیرد موجب می‌شود تا در ایفای نقش خود با دقت بیشتری عمل کند. بنابراین آثار سودمند ناشی از ارتباط با جامعه و اجتماع، سبب ایجاد حس مسئولیت آدمی در برابر آنان خواهد شد. بر همین اساس مسئولیت‌پذیری را می‌توان یکی از ویژگی‌های جوامع پایدار برشمرد. مسئولیت‌پذیری فواید زیادی در زندگی شهری به دنبال دارد، که برخی از آنها عبارتست از: گسترش روحیه همکاری و تعاون در جامعه، افزایش نظارت اجتماعی و امنیت روانی، ارتقای کیفیت روابط اجتماعی، و تقویت سرمایه انسانی و اجتماعی ساکنان شهری می‌باشد (موسوی چلک، ۱۳۹۲). نتایج حاصل از آزمون t یک طرفه برای بررسی وضعیت مسئولیت‌پذیری در شهر بابلسر با توجه به $(t=۰.۴۴۰)$ ، $(df=۳۰۹)$ و $(sig=۰.۶۶۰)$ نشان از عدم وجود تفاوت معنی دار میان میانگین مشاهده شده و شرایط مطلوب دارد. در نتیجه می‌توان اذعان داشت که مسئولیت‌پذیری بین شهروندان بابلسری تا حدی نزدیک به وضعیت ایده‌ال و مطلوب است و مطلوبیت نسبی مسئولیت‌پذیری در این شهر با اطمینان ۹۵ درصد منتج می‌شود. (جدول شماره ۱).

جدول ۱- نتایج آزمون t یک طرفه برای تعامل پذیری، همبستگی اجتماعی و مسئولیت‌پذیری در بابلسر

ارزش تی = ۲,۵		میانگین	متغیر				
فاصله اطمینان ۹۵ درصد	تفاوت میانگین ها			سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار تی	
حد پایین	۰,۰۱۴۱	۰,۱۱۴۵۲	۰,۰۲۶	۳۰۹	۲,۲۴۳	۲,۶	تعامل پذیری
جد بالا	۰,۲۱۵۰	۰,۰۸۶۰	۰,۸۳۸	۳۰۹	۰,۲۰۵	۲,۵	همبستگی اجتماعی
	۰,۰۷۹۴	۰,۱۴۵۲	۰,۶۶۰	۳۰۹	۰,۴۴۴	۲,۵	مسئولیت‌پذیری

منبع: یافته‌های میدانی و محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۲.

۴- اعتماد اجتماعی:

اعتماد، تسهیل‌کننده مبادلات در فضای اجتماعی است که هزینه مذاکرات و مبادلات اجتماعی را به حداقل می‌رساند. اعتماد برای حل مسائل مربوط به نظم اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد و مقوم حیات اجتماعی است، بنابراین اعتماد پیش شرط موفقیت عمل مشارکتی است و در نبود آن امکان تحقق مشارکت به سطح نازلی می‌رسد. بر این اساس اعتماد با ارزش-

های مشترک پیوند دارد و بالقوه با روابط مبتنی بر قرارداد و اجبار صرف، ناسازگار است. در این میان فضاهای مشخص برخوردار افراد و کنشگران اجتماعی خود عاملی در افزایش اعتماد بین شخصی است. به بیان دیگر حضور همزمان کنشگران در یک مکان، دارای برخی ویژگی‌های منحصر به فرد ایجاد کننده اعتماد بین شخصی است که آن را از اشکال دیگر اعتماد متمایز می‌کند. یافته‌های به دست آمده از آزمون t یک طرفه برای شاخص مورد نظر حاکی از آن است که میانگین رضایت شهروندان از اعتماد اجتماعی در سطح مطلوبی است، زیرا که میانگین محاسبه شده برای این مؤلفه برابر با ۲,۶ است که در مقایسه با میانه نظری گویه‌ها یعنی عدد ۲,۵ میزان بالاتری را نشان می‌دهد و نیز سطح معناداری محاسبه شده برابر با ۰,۰۰۰ است که بیانگر توافق معنادار بین نگرش‌های ذهنی جامعه آماری تحقیق در ارتباط با اعتماد اجتماعی است. (جدول شماره ۲).

۵- هنجارگرایی:

هنجار در اصطلاح، به یک الگوی رفتاری گفته می‌شود که روابط واکنش‌های اجتماعی را تنظیم می‌کند. اکثریت جامعه خود را به آن پایبند می‌دانند و در صورتی که شخصی آن را رعایت نکند، جامعه او را مجازات می‌کند. ترس از مجازات و میل درونی، اعضای جامعه را به پیروی از هنجار ترغیب می‌کند. اگر هنجارها در جامعه‌ای ثبات نداشته باشند، و یا با برخی نظم‌های دیگر اجتماعی در تضاد و تعارض باشند، افراد جامعه کم‌تر از هنجارها پیروی خواهند کرد. هنجارها در جوامع مختلف، ممکن است متفاوت یا حتی متضاد باشند، بی‌هنجاری باعث از بین رفتن استحکام نظام اجتماعی و تضعیف سرمایه اجتماعی می‌شود. یافته‌های به دست آمده از آزمون t یک طرفه بر اساس داده‌های جدول شماره ۲ برای شاخص مورد نظر حاکی از آن است که میانگین پایبندی به مقررات و شئون همسایگی در سطح مطلوبی است زیرا که میانگین محاسبه شده برای این مؤلفه برابر با ۲,۳۲ و $(t=20,34)$ است که در مقایسه با میانه نظری گویه‌ها یعنی عدد ۲,۵ میزان بالاتری را نشان می‌دهد و نیز سطح معناداری محاسبه شده برابر با ۰,۰۰۰ است که بیانگر توافق معنادار بین نگرش‌های ذهنی جامعه آماری تحقیق در ارتباط با هنجارگرایی است.

۶- مشارکت اجتماعی:

مشارکت عبارتست از رشد و توانایی بشر از جمله شأن و منزلت انسانی و مسئول ساختن بشر در باروری نیروی تصمیم‌گیری. با تأمین مشارکت مردم در امور مربوط به خود، قوه ابتکار و ابداع مردم تقویت شده و به نحو احسن مورد استفاده قرار خواهد گرفت. مردم به شکل واقعی و ملموس با امور اجرایی برخورد نموده و از این‌رو شکاف آنان از دستگاه‌های دولتی، دولت-های محلی و نیز تعارض منافعشان رو به کاهش خواهد گذاشت. مفهوم مشارکت اجتماعی در بردارنده هر نوع مشارکتی می‌باشد که هم برای فرد رضایت به بار می‌آورد و هم عامل شکل‌دهی به روابط اجتماعی و سازنده شبکه حمایتی بالقوه است. بنابراین مشارکت یکی از مهم‌ترین شاخص‌های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود. یافته‌های به دست آمده از آزمون t یک طرفه برای شاخص مورد نظر حاکی از آن است که میانگین رضایت شهروندان از مشارکت اجتماعی در وضعیت متوسط روبه پایین قرار دارد و مطلوب نمی‌باشد. زیرا که میانگین محاسبه شده برای این مؤلفه برابر با ۲,۳ است که در مقایسه با میانه نظری گویه‌ها یعنی عدد ۲,۵ میزان کمتری را نشان می‌دهد. (جدول شماره ۲).

جدول ۲- نتایج آزمون t یک طرفه برای اعتماد اجتماعی، هنجارگرایی و مشارکت اجتماعی

ارزش تی = ۲,۵					میانگین	متغیر	
مقدار تی		تفاوت میانگین‌ها	سطح معنی داری	درجه آزادی			
حد بالا	حد پایین						مقدار تی
۰,۲۵۱۹	۰,۰۸۳۶	۰,۱۶۷۷۴	۰,۰۰۰	۳۰۹	۳,۹۲۱	۲,۶	اعتماد اجتماعی
۰,۹۰	۰,۷۴	۰,۱۶	۰,۰۰۰	۳۰۹	-۲۰,۳۴۴	۳,۳	هنجارگرایی
-۰,۰۶۷۶	-۰,۱۷۸۹	-۰,۱۲۳۲۳	۰,۰۰۰	۳۰۹	-۴,۳۵۷	۲,۳	مشارکت اجتماعی

منبع: یافته‌های میدانی و محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۲.

ب) رابطه میان سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های کیفیت محیطی:

به منظور تحلیل داده‌ها، رابطه کیفیت محیط با سرمایه اجتماعی در هشت بعد بررسی شده است. همچنین با توجه به اینکه برای سنجش هر بعد کیفیت محیط و سرمایه اجتماعی از چندین سؤال استفاده شده است. ابتدا تمامی سؤالات مرتبط با سرمایه اجتماعی با استفاده از نرم‌افزار *SPSS* با یکدیگر ترکیب و سپس با ایجاد یک متغیر کل (سرمایه اجتماعی) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. با توجه به فاصله‌ای بودن سؤال‌های مربوط به دو متغیر ذکر شده از آزمون همبستگی پیرسون برای بررسی همبستگی بین متغیرها استفاده شده است (کلانتری، ۱۳۸۷: ۱۰۸). ضرایب همبستگی ابعاد کیفیت محیط با سرمایه اجتماعی در جدول شماره ۴ آمده است. ضریب همبستگی پیرسون بین دو متغیر سرمایه اجتماعی کل با کیفیت محیط شهری بابلسر برابر ۰/۴۵۸ و سطح معناداری در ناحیه آلفای ۰/۰۵ برابر (۰/۰۰۰) می‌باشد. از آنجا که خطای محاسبه شده کمتر از ۰/۰۱ است، با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان گفت که بین مؤلفه سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد. همچنین با توجه به داده‌های جدول شماره ۳، ابعاد هفت گانه کیفیت محیط نیز با سرمایه اجتماعی رابطه مستقیم و معناداری دارد. یعنی با افزایش میزان هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی بر میزان کیفیت محیط نیز افزوده می‌شود. مقایسه ضرایب همبستگی نشان می‌دهد که قوی‌ترین رابطه در بین مؤلفه‌های کیفیت محیط، تعلق مکانی با ضریب ۰/۳۶۹ می‌باشد.

جدول ۳- نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های کیفیت محیط

سرمایه اجتماعی		تعداد پاسخگو <i>N</i>	مؤلفه‌های کیفیت محیط
مقدار معنی داری <i>sig</i>	همبستگی پیرسون <i>Pearson Correlation</i>		
۰,۰۰۰	۰,۳۲۷ **	۳۱۰	امنیت اجتماعی
۰,۰۰۰	۰,۲۳۱ **	۳۱۰	کیفیت مسکن
۰,۰۰۰	۰,۲۱۳ **	۳۱۰	سرزندگی و پویایی محله
۰,۰۰۰	۰,۱۶۵ **	۳۱۰	خوانایی و تشخیص
۰,۰۰۰	۰,۲۴۳ **	۳۱۰	بهداشت و پاکیزگی
۰,۰۰۰	۰,۳۶۹ **	۳۱۰	تعلق مکانی
۰,۰۰۰	۰,۲۷۵ **	۳۱۰	عملکرد مدیریت شهری

منبع: یافته‌های میدانی و محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۲.

ج) سنجش سهم سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهر:

به منظور بررسی میزان تأثیر سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهر، از تکنیک آماری رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج حاصله، همبستگی بالایی ($R=0/458$) بین میزان سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط وجود دارد. مقدار ($R^2=0/210$) نیز نشان از تأثیر زیاد متغیر مستقل داشته و ضریب بتا $Beta=0/458$ جهت مثبت و رابطه مستقیم بین دو متغیر را نشان می‌دهد. در مورد معنی‌دار بودن رابطه فوق با توجه به مقادیر مثبت و رابطه مستقیم بین دو متغیر را نشان می‌دهد. در مورد معنی‌دار بودن رابطه فوق با توجه به مقادیر مثبت و رابطه مستقیم بین دو متغیر را نشان می‌دهد. بنابراین در پاسخ به سؤال تحقیق ارتباط معناداری میان سرمایه اجتماعی و میزان رضایت ساکنان از کیفیت محیط مسکونی وجود دارد. (جدول شماره ۴).

جدول ۴- میزان تأثیر پیش‌بینی‌کننده سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهر بابلسر

نام متغیر	R	R ²	Beta	t	معناداری
کیفیت محیط	۰,۴۵۸ ^a	۰,۲۱۰	۰,۴۵۸	۹,۰۴۶	۰,۰۰۰

منبع: یافته‌های میدانی و محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۲.

نتیجه‌گیری:

سرمایه اجتماعی مفهوم نوینی در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی است که با ارزیابی و تحلیل آن می‌توان به شناخت جدیدی از عرصه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری دست یافت و برنامه‌ریزان و مدیران را در هدایت شهر یاری رساند. سرمایه اجتماعی، از عوامل اصلی و تأثیرگذار در تبیین کیفیت محیط است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که کیفیت محیط در همه ابعاد مورد سنجش آن یعنی امنیت اجتماعی، سرزندگی و پویایی محله، تعلق مکانی و غیره با متغیر وابسته تحقیق یعنی سرمایه اجتماعی، دارای رابطه معناداری می‌باشد. نتیجه به دست آمده مطابق دیدگاه روسلان و همکاران (۲۰۱۰) است که ارتباط و تأثیرگذاری این دو متغیر بر یکدیگر را تأیید نمودند. همچنین یافته‌های این پژوهش نظر نیلسون و همکاران (۲۰۰۵) را نیز تأیید می‌کند که معتقدند افراد با سرمایه اجتماعی کم از کیفیت زندگی پایینی برخوردارند. در خصوص تأثیر سرمایه اجتماعی در ارتقاء کیفیت محیط شهری، یافته‌های پژوهش با نتایج تحقیق غفاری در مورد سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی به طور کلی و همچنین با نتایج تحقیق وصالی (۱۳۹۱) در مورد تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی در شهر تهران همخوانی نزدیکی دارد. بر این اساس هر چه میزان سرمایه اجتماعی بیشتر بوده و شرایط تقویت عناصر و مؤلفه‌های آن در سطح شهر فراهم باشد، دارای کیفیت محیط بهتری خواهیم بود. در مورد شهر توریستی بابلسر نتایج حاصله نشان می‌دهد که وضعیت سرمایه اجتماعی در زمینه‌های امنیت اجتماعی، تعامل‌پذیری، هنجارگرایی، مسئولیت‌پذیری و اعتماد اجتماعی از دید جامعه نمونه در وضعیت مطلوب و متوسط رو به بالا قرار داشته و در زمینه همبستگی اجتماعی حالت متوسط و تنها در وضعیت مشارکت اجتماعی در حد نامطلوب و متوسط رو به پایین ارزیابی شده است. فرضیه اصلی تحقیق یعنی ارتباط سرمایه اجتماعی با کیفیت محیط مسکونی نیز با توجه به رقم ضریب همبستگی پیرسون بین دو متغیر به میزان ۰/۴۵۸ و با اطمینان ۹۹ درصد معنادار بوده و می‌توان گفت که هر چه به میزان سرمایه اجتماعی اضافه شود، میزان مطلوبیت محیط شهری نیز افزایش می‌یابد. در بین متغیرهای مورد اشاره، متغیر تعلق مکانی با بیشترین تأثیر بر متغیر وابسته ثابت کرد که تعلق مکانی بیشتر از دیگر موارد از قبیل اعتماد، تأثیرگذار است و در شهر توریستی مانند بابلسر، تعلق مکانی می‌تواند بیشتر از سایر عوامل بر بهبود سرمایه اجتماعی شهروندان بینجامد. لازم به ذکر است که به نظر نمی‌رسد هیچ یک از محققین و نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی بر این باور باشند که سرمایه اجتماعی می‌تواند به تنهایی تمام تغییرات در سطح زندگی انسان را تبیین کند. اما نتایج این تحقیق و دیگر تحقیقات نشان می‌دهد که نمی‌توان از اهمیت این عامل در کنار عوامل دیگر چشم‌پوشی نمود.

منابع و مأخذ:

- انصاری، ابراهیم و پری عطایی (۱۳۹۱): «بررسی میزان و تأثیر سرمایه اجتماعی بر روابط اجتماعی ساکنان مجتمع‌های مسکونی (منطقه ۲ شهر اصفهان)»، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال دوم، شماره ۲، دهاقان، صص ۱۳۹-۱۳۳.
- الوانی علیرضا و علیرضا شیروانی (۱۳۸۲): «سرمایه اجتماعی اصل محوری توسعه»، ماهنامه تدبیر، شماره ۱۴۷، تهران، صص ۱۶-۲۲.

۳. بحرینی، حسین و منوچهر طبیبیان (۱۳۷۷): «مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری»، مجله محیط شناسی، شماره ۲۱-۲۲، تهران، صص ۴۱-۵۶.
۴. بوردیو، پیر (۱۳۸۴): شکل‌های سرمایه، به کوشش کیان تاج بخش، ترجمه: افشین خاکباز و حسن پویان، نشر شیرازه، چاپ اول، تهران.
۵. پیرو، آلن (۱۳۷۰): فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه: باقر ساروخانی، نشر کیهان، چاپ اول، تهران.
۶. رفیعیان، مجتبی؛ مولودی، جمشید و مهدی پورطاهری (۱۳۹۰): «سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای جدید، مطالعه موردی: شهر جدید هشتگرد»، مجله برنامه ریزی و آمایش فضا، شماره ۳، تهران، صص ۲۰-۳۸.
۷. جیکوبز، جین (۱۳۸۶): مرگ و زندگی در شهرهای بزرگ آمریکایی، ترجمه: حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران.
۸. زاهدی، جواد و همکاران (۱۳۸۷): «فقر و سرمایه اجتماعی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸، تهران، صص ۱۰۷-۷۹.
۹. شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰): «سرمایه اجتماعی؛ مفاهیم و چارچوب نظری، فصلنامه رفاه اجتماعی»، سال اول، شماره ۲، تهران، صص ۱۸-۵.
۱۰. غفاری، غلامرضا (۱۳۹۰): سرمایه اجتماعی و امنیت اجتماعی، انتشارات جامعه شناسان، چاپ اول، تهران.
۱۱. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴): سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، ترجمه: افشین خاکباز و حسن پویان، انتشارات شیرازه، چاپ اول، تهران.
۱۲. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹): پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامباس توسلی، انتشارات جامعه ایرانیان، چاپ اول، تهران.
۱۳. کلانتری، خلیل (۱۳۸۷): پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی (با استفاده از نرم افزار (SPSS)، نشر فرهنگ صبا، تهران.
۱۴. کوچک زاده، محبوبه (۱۳۹۱): سنجش و ارزیابی کیفیت محیط شهری در شهرسازی، پایان نامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه مازندران.
۱۵. مهدیزاده جواد (۱۳۸۵): برنامه ریزی راهبردی توسعه شهری پایدار (تجربیات اخیر جهانی و جایگاه آن در ایران)، انتشارات معاونت معماری و شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ اول، تهران.
۱۶. وزین، نرگس و حسین مختاری هشی (۱۳۸۶): «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی»، مجموعه همایش ملی سرمایه اجتماعی، تهران.
۱۷. وصالی، سعید و مهدی توکل (۱۳۹۱): «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی اجتماعی در شهر تهران»، فصلنامه مطالعات شهری، سال دوم، شماره ۲، سنندج، صص ۱۹۷-۲۲۰.
۱۸. موسوی چلک، سید حسن (۱۳۹۲)، سبک زندگی و مسئولیت پذیری، مندرج در سایت:

<http://www.mousavichalak.ir>

19. Bullen, P. & Onyx, J. (1998): "Measuring Social Capital in Five Communities in NSW", *Journal of Applied Behavior*, vol. 36. No. 1. March 2000.
20. Carp F.M., Zawadski R.T., Shokrkon h. (1976): *Dimensions of urban environmental quality*, *Environment and behavior*, Vol.8, No.2, pp: 239-264.
21. Coleman, j.s., Doyle, W.j., (1988): *socialites and susceptibility to the common cold, in social capital*. In Dekker, p.& uslaner, E.M(EDS) (2001): *social capital and participation in every day life*, rutledge
22. Colman, J, (1990): *Foundation of Social Theory*. Cambridge .MA. Harvard University press.

23. Nilsson, J., Rana, A. K. M. M. and Kabir, Z. N. (2005): *Social Capital and Quality of Life in Old Age: Results from a Cross-sectional Study in Rural Bangladesh*. *Journal of Aging and Health*, 18 (3), pp. 419-434.
24. Fukuyama, F, (2001): *Social capital, civil society and development*. *Third World Quarterly*, pp 7-20.
25. Freeland, S. (2003): *The Internet, Social Capital and local community* , Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Stirling.
26. Van poll R. (1997): *The perceived quality of the urban residential environment, a multi-attribute evaluation*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, and pp:17-38.
27. van kamp I., Leidelmeijer K., Mars man G., de Hollander A.(2003): *Urban environmental quality and human well-being towards a conceptual framework and demarcation of concepts: A literature study., landscape and urban planning*, Vol.65,pp:5-18.
28. Putnam.,R (2000): *Bowling Alone: The Collaps and Rivival of American Community*, Simon and schuster, New York.
29. ROSLAN, A.H., Nor-Azam, A.R. and RUSSAYANG, Ġ. (2010): *Does Social Capital Reduce Poverty? A Case Study of Rural Households in Terengganu Malaysia*, *European Journal of Social Sciences*, Vol:14, No:4, pp. 556-566.
30. Tibbalds,F., (1992): *Making People-Friendly Towns: Improving the public Environment in Towns and cities*,Longman,Harlow,pp:48-60.
31. Putnam, R., (1993): *The Prosperous Community: Social Capital and Economic Growth*. *American Prospect*, (spring):35-42.